

2. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : монографія / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 285 с.

Використане джерело

1. Котляревський І. П. Повне зібрання творів : у 2 т. / І. П. Котляревський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1952. – Т. 1. – 536 с.

Mykola Stepanenko

VERBS BIHTY / BIHTY IN «AENEID» OF IVAN KOTLIAREVSKYI: SEMANTIC AND SYNTAGMATIC ANALYSES

The article emphasizes that the rich lexical resource of Ivan Kotliarevskyi's poem «Aeneid», with a few exceptions, entered the modern lexical-semantic norm. The main attention in the work is devoted to clarification of the semantic specification and syntagmatic possibilities of bihaty/bihty (run/ hurry) verbs. It is proved that these verbs, combined with a common seam «dynamic transferring with the help of feet», reveal features at the level of value: bihty represents unidirectional action, and bihaty – multidirectional. This semantic specificity affects the irconnecting potential: the verb-predicate bihty programs the locative components with the semantics of the direction of motion, and bihaty – with the semantics of the place of action and the direction of motion. All po-

ssible types of spatial or eaders, their lexical-semantic composition are established. The influence of the prefix on the compatibility of the verbs was also stated, and they pesof prefix-prepositional correlation with such concrete implementations as direct and indirect prefix-prepositional correlation were established. The article researches the nature of typical quantitative spreaders for the verbs bihty / bihaty, represented by attributive adverbatives, comparative structures, the object of comparison in which is expressed by a noun in the nominative case, by subordinate clauses of measure and degree. The irregular pattern for the discourse researched «bihty + intentional spreader» is stated; its lexical-semantic structure at the level of the dependent constituent is described. Author analyses the typology of object-locative semantics, the generation of which is determined by verb nouns – names of people, the conditions for the disappearance of syncretism are determined. Finally, the structures in which the verbs bihty/bihaty (hurry / run) simultaneously determine semantically heterogeneous dependent components (object-locative-intentional, locative-quantitative) are outlined and described. Contextual analysis is involved in the interpretation of linguistic facts concerning syntagmatic verbs bihty / bihaty.

Key words: bihty / bihaty verbs, Ivan Kotliarevskyi's poem «Aeneid», locative prefixes, prepredicative components of spatial, intentional, qualitative semantics, intensity of action.

Надійшла до редакції 04.10.2019 р.

УДК 811.161.2+81'342/344]+38

Людмила Українець

ЗВУКОВИЙ КОНТИНУУМ У КОНОТАЦІЙНОМУ ВИМІРІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Написана в руслі дослідження конотаційного потенціалу вокальних і консонантних одиниць та їхніх сполук, стаття містить новий погляд на звуковий континуум як маркер ментально-вербального буття національних концептів у поетичному дискурсі І. П. Котляревського.

Ключові слова: конотація, звуковий континуум, асоціація, голосні, сонорні, шумні приголосні, поетичний дискурс.

Звуковий континуум – це максимально інформативний критерій для параметризації мовної картини світу в контексті окреслення її національної самобут-

ності за шкалою суспільних цінностей. Характеристика звукового ладу поетичного дискурсу І. П. Котляревського з позицій породження фонетичної конотації – додаткових прагматичних і семантичних співзначень голосних, приголосних та їхніх сполук – уможливила концептуально й аксіологічно мотивовану ідентифікацію національного колориту живої української мови як культурно-історичної знакової реальності, а понад усе – гідну подиву духовну високість могутнього народного таланту.

У сучасному науковому дискурсі мова творів Івана Петровича Котляревського – бурлескно-трагедійної поеми «Енеїда», соціально-побутової драми

«Наталка Полтавка», водевілю «Москаль-чарівник» – продовжує залишатися пріоритетним напрямом для системних етнокультурних спостережень і глибоких лінгвістичних розвідок, оскільки акумулює в собі енергетику, що піднесла українське народне мовлення до висот літературної досконалості, напророкувавши їй гідне місце в етнокультурному світовому обширі.

Численні лінгвістичні та лінгвостилістичні розвідки потверджують непересічну роль І. П. Котляревського в історії становлення нової української літературної мови, а отже і вітчизняного мовознавства загалом. Саме тому ще в ХХ ст. було всебічно проаналізоване лексичне багатство творів І. П. Котляревського (Л. А. Лисиченко, М. М. Пилинський, П. П. Плющ, С. Я. Єрмоленко та ін.), укладений словопокажчик його п'єс та од, написаних українською мовою (А. А. Бурячок, А. Т. Залашко, А. О. Ротач, М. Д. Северин); класифіковані вербальні засоби гумору й сатири в «Енеїді» (В. С. Ващенко, Ф. П. Медведєв, П. О. Петрова, Г. С. Смирнова), описані номени на позначення традиційних страв (В. П. Закладний, М. В. Закладний) і національного одягу (О. Ф. Ставицький) в оригінально вивернутому «наизнанку» творі; обґрунтовані дериваційні афікси за демінутивною функцією їх у словах як перспективний напрям моделювання яскравої, естетично мотивованої сфери мовної дійсності (А. М. Крейтор); схарактеризовані найвиразніші синтаксичні риси, зосібна й на засадах розгорнутого (однорідного) вислову, здатного художньо, з елементами легкого гумору та комізму деталізувати образи, події, традиції та звичаї саме українського доквілля того часу (П. С. Дудик, О. Д. Бондаревська, Я. В. Януш). Примітно, що за останнє десятиліття здобутки в науковому дослідженні літературної спадщини нашого славетного земляка не лише концептуально узагальнено, але й критично переосмислено. Серед таких праць – комплексна синтетична монографія Є. К. Нахліка «Перелицьований світ Івана Котляревського: текст – інтертекст – контекст» [18], у якій автор на ґрунті «скрупульозної фактографії» пропонує новаторські уточнення до стану наукової продукції про першого класика української літератури.

Серед вербальних засобів І. П. Котляревського особливу увагу привертають фонетичні одиниці – естетичні знаки національної культури, уживання яких демонструє передовсім іманентні риси вимови українських лексем кінця ХVIII – початку ХІХ ст., проливаючи світло на тенденції адаптації соціумом активного лексичного запасу саме в тому акустичному варіанті, який відповідає національному світобаченню і світосприйняттю нашого народу. Однак в україністиці, крім статті М. У. Каранської [15], присвяченій деяким відмінностям фонетичних і граматичних норм «Енеїди» порівняно із сучасними,

загалом відсутнє обґрунтування звукопису як важливого стилістичного прийому у творах, що «стали надійним фундаментом нової української літератури й знаменували вихід художньої культури нашого народу на світову арену» [15, с. 176].

Оскільки функційне навантаження звукового ладу, корелюючи з орфоепічними векторами вокальної та консонантної системи, генералізує емоційний, експресивний та естетичний характер народної мови ХVIII–ХІХ сс., то об'єктом дослідження було обрано звуковий континуум у конотаційному вимірі І. П. Котляревського – «виразника нової української творчості» [10, с. 94].

У статті ми прагнули окреслити інформаційний і прагматичний статус експресивної сили та оцінної вартості фонетичних знаків у їхній континуально-графічній актуалізації, що демонструють конотаційні параметри поліфонії мови творів полтавського митця.

Спроба лінгвістично обґрунтувати поєднання емотивності з асоціаціями звукової архітекτονіки у творах класика нової української літератури позначена актуальністю з огляду на взаємодію суто мовних, психологічних, фольклористичних явищ, а також категорій етики та естетики у відтворенні мовної картини світу.

Аналізуючи механізми формування національного образу мови завдяки звуковому континууму з різною мотивацією милозвучності, ми спиралися на критерій Б. Томашевського: варто обирати не випадкові, а яскраво виражені звукові явища, що породжують лише «загальнозначущі асоціації чи асоціації, дані самим текстом твору» [25, с. 61, 67].

За гіпотезою дослідження звукового ладу мови великого Сміхотворця, структура фонетичної конотації ґрунтується на імпліцитній інтерпретації вокальних та консонантних одиниць, підпорядкованих загальноновизнаним у слов'янській лінгвостилістиці стандартам евфонії: максимально милозвучні голосні, у формуванні тонального середовища їм несуттєво поступаються сонанти, тоді як шумова перевага дзвінких корелює з акустикою глухих. Проте еволюційна закономірність конотаційної динаміки національних звукотипів залежить не лише від тональної чи шумової парадигми та асоціативно-образного виміру їхніх диференційних ознак, що у вербальній організації тексту стають самодостатньою матеріальною сутністю, але й від артикуляційно й акустично узвичаєних у мовній практиці того часу евфонічних стандартів озвучення конкретних лексичних одиниць, відображаючи природну рису загальнонародної мови як на діалектній, так і на літературній основі.

Милозвучним, за нашими спостереженнями, є функціонування вокальних сегментів у відповідних дистрибутивних умовах як фонетична закономірність, що лягла в основу формування національних

особливостей української мови. Ідеться передусім про винятково частотний голосний [и] – питому вокальну одиницю будь-якої словотвірної і формотвірної морфеми активних і пасивних лексем як нової, так і сучасної української мови. У творенні акустичного ефекту народного мовлення бере участь *и*-тональна структура лексико-граматичних класів слів із широким діапазоном семантичної варіантності.

Природною ознакою мови всіх творів І. П. Котляревського видається звучання питомих українських слів із голосним [и] флексійного типу в найважливіших формах вираження номінації – іменниках (*смерти, старости, кріпости, радости, повинности, пам'яти; до життя; злостію* тощо), хоч виразну евфонічну рису українського народного мовлення ця вокальна одиниця не втратила і в закінченнях повних стягнених (*будьте ласкави, грішні, добри, стари, розумні, щасливи, багати, бідні, осоружні, люб'язні, знакоми*), нестягнених якісних (*злії боли, златії дні, мої рідні, білії* → *рученьки*), а також відносних (*жінки простоволоси*) і присвійних прикметників (*слова Енеєви, кудрі батькови сідні* та ін.).

Визначальну орфоепічну рису *и*-тонального українського мовлення XVIII – початку XIX ст. на ґрунті кореневих морфем репрезентують лексико-граматичні класи слів з категоріальним значенням процесуальної (*подирайте*) та непроцесуальної (*врозтич*) ознаки, а також іменники (*путивочку, чаривник*) та прикметник (*чаривної*) із суфіксальним [и].

Активний голосний [и] й у граматичних семах числівників (<...> *випили по одній, по другій* (2, с. 253), стягнених та нестягнених форм означальних займенників: *Вип'єте, коли схочете, і сами* (3, с. 302); *І самий церковні мари В депо пушкарськеє тягли* (1, с. 112), хоч у морфемах флексійного зразка вказівних займенників може зберігатися також голосний [і]: <...> *діти єсть такій* <...> (1, с. 184). У цьому зв'язку привертає увагу зафіксоване графічно хитання у виборі звукової організації закінчень іменних лексико-граматичних класів слів (*не багати* ↔ *не багаті; письменни* ↔ *письменніші*), яке особливо виразне в першому драматичному творі нової української літератури: *Нехай вони будуть розумні, багати і письменніші од нашого возного* <...> *Та і всі письменни – нехай вони собі тямляться!* (2, с. 259); <...> *ви людине багати. Не багаті!* (2, с. 262).

Конотаційно мотивована звукова організація й лексем, де хитання орфоепічної норми демонструє початковий голосний [и]. Наприклад, словоформи *инчий* ↔ *инчі* (*Тут инчі журавля скакали* <...> (1, с. 16), *А инчий був наверх ворот* (1, с. 28)) І. П. Котляревський незмінно подає зі звуком [и] (до слова, [и] перед приголосними [н], [н'], [р], [р'] і в сучасній мовній практиці актуальний не лише як

орфоепічна, але і як потенційна конотаційно-орфографічна сема), тоді як у лексемі *індик* з позиційно тотожною комбінаторикою він надає перевагу звукові [і]: *І так надуєся, як індик* (1, с. 40). Отже, мовна практика часів І. П. Котляревського виявляє тенденції формування звукового складу повнозначних одиниць завдяки функційній спроможності нелабіалізованого голосного переднього ряду [и] в конкретній, початковій, фонетичній позиції. Зрештою, такий варіант звукового окреслення має лінгвістичне пояснення, адже ця вокальна одиниця пройшла складний історичний шлях формування диференційних ознак [24, с. 50; 12, с. 89–90] завдяки перцептивній близькості до [і], тому навіть у сучасній лінгвістиці немає єдиного погляду як на артикуляційно-акустичні характеристики, так і на її статус у фонологічній системі української літературної мови (Т. Бровченко, М. Наконечний, Ю. Карпенко, Н. Тоцька та ін.). Тим часом уживання [и] на початку слів употужнює вокальну систему української мови, оскільки підтверджує його фонологічний статус додатковою позицією, відображаючи природну рису загальнонародної мови і на діалектній, і на літературній основі.

У художньому доробку І. П. Котляревського, зокрема в бурлескно-трагедійній поемі «Енеїда», голосний [и] чи не найактивніше функціонує в запозичених онімах – *Дидона, Камілла, Киприда, Лавинія (Лавися), Прозерпина, Сивілла, Сицилія, Цирцея, Цибелла; Анхиз, Битіас, Віргілій, Діомід, Купідон, Парис; Олимп, Стикс, Тибр* – та похідних від них слів (*сицилійці, по-олимпському закону*), а також в іншомовних номенах на зразок *филижанці, фігурно, фігляр, філозон, ахинеї, балдахин* тощо, адаптуючи їх у такий спосіб до звукового ладу українського народного мовлення й формуючи відповідну конотацію. Однак варіантність торкнулася звукової архітекτονіки навіть цих, так скрупульозно виписаних протягом кількох десятиліть лексем: *Юпитер* (1, с. 11) – *Юнітер* (1, с. 160). Очевидно, саме тривалий проміжок часу в написанні бурлескно-трагедійних витинанок – над поемою «письменник працював з перервами майже тридцять років» [30, с. 13] – виявився причиною непослідовного вживання голосного [и] не лише в лексемах іншомовного походження, але навіть в узвичаєних на той час питомих українських словах: *Тепер її, бачу, не до соли* <...> (1, с. 38); *Не поцурайтеся хліба-солі* <...> (1, с. 126), *Земля взялась од крові калом* <...> (1, с. 146); *Троянської крові забажав* (1, с. 133). Здавалося б, цілком усталене, вжиткове закінчення *-и* не могло поступитися *-і*, що його правописи різних років пізніше кодифікували як нормативний варіант для сучасної української літературної мови.

Прийменник *против* (*Против Енея не храбруйте* (1, с. 184) зберіг свою традиційну вимову з голосним [и] й у творах І. П. Котляревського, і в сучасній українській літературній мові (*проти*), тоді як лексична одиниця зі значенням категорії стану *обидно* (<...> *А потаїть – богам обидно* <...> (1, с. 190)) є виразною ознакою лише говорів південно-східного наріччя.

Під пером великого Сміхотворця яскраво, в руслі бурлескно-трагедійного жанру, по-українськи звучать фонетично перелицьовані слова зі звуком [и], конотаційно маркуючи елемент авторського кепкування, викликаючи добродушну усмішку глузливою тональністю: <...> *Кричить к Зевесу: «Помоги!»* (1, с. 147); *І лікар скрізь ходив з ланцетом, З слабительним і спермацетом* (1, с. 69). Примітно, що такий засіб художнього моделювання мовної картини світу, де гумористичне поєднується з побутово-реальним на тлі *и*-тональності, концентруючи в собі авторську інтенцію, можна спостерігати і в комедійній одноактній п'єсі (*Вибачайте, судир, будьте ласкави* (3, с. 298); *Так ти не чаривник* <...> (3, с. 315)), і, за словами І. П. Котляревського, у «малоросійській опері»: *рішительний приговор* (2, с. 255). На наш погляд, цей питомий звуковий маркер залишається репрезентантом не стільки емоційно-сміслового концепту тексту, скільки онтологічної сутності справді природного звучання, коріння якого – в історичних традиціях формування вокальної структури національних лексем. Однак саме *и*-тональність української поетичної мови початку ХІХ ст. демонструє ще й цілком свідоме бажання автора підпорядкувати запозичення, особливо російські, фонетичним законам мелодійних переливів народної говірки: *Здорови були, мосьпане-чаривник!* (3, с. 311); *волокити* (2, с. 250).

Варто в цьому зв'язку сказати і про таке фонетичне явище, як редукція ненаголошених голосних [и] та [е], що зафіксована передовсім в «Енеїді» І. П. Котляревського: *Із серця скриготав зубами* (1, с. 31); *Плигав, вертівся і качався, Забув і бджоли піддерать* (1, с. 34). Голосні [е] та [и] в південно-східному наріччі, як відомо, «настільки зблизилися, що часто збігаються в одному звукові» [1, с. 154], саме тому й трапляється плутанина літер **и** та **е** в тексті творів, особливо коли це слова іншомовного походження: *Як сам Виргилій намалює* <...> (1, с. 182). «Сплетіння звука **е** та **и** без якогось розрізнення їх – це єдина закономірність, що виступає як у мовленні кожного населеного пункту, так і кожного мовця» [4, с. 66], – переконаний дослідник полтавських говорів В. С. Ващенко. Звукова параметризація суплетивної форми давального відмінка особового займенника **я** в «Енеїді» мала первісну форму *мині*: *Пійдіть гонця мині кликніте* (1, с. 18).

Такий субститутивний корелят детермінував свого часу й орфоепічні стратегії звукової організації поезій Тараса Шевченка, адже в «Кобзарі» неодноразово зафіксована форма *мині* [1, с. 154]. На початку ХХ ст. І. С. Нечуй-Левицький навіть обстоював «фонетичне написання *мині*, а не етимологічне *мені*» [1, с. 154]. У сучасному виданні поеми ця форма має голосний [е]: *Підіть гінця мені кликніте* (1, с. 18); *Коли б мені твій труп достати І тіло білес обмить* (1, с. 150). Суплетивні варіанти особового займенника в давальному відмінку з редукованими голосними ще й сьогодні побутують в окремих діалектах південно-східного наріччя і «протягом останніх трьох століть у полтавських говорах характеризуються великою стійкістю» [4, с. 169].

Порівняно часто у своїх творах І. П. Котляревський віддає перевагу фонетичному варіанту давального відмінка *мні*: *Куди мні бігти? <...> Ох! дайце зілля мні напитись <...> Нема на світі мні покою* (1, с. 22); *Щоб мні рутульців розідрати <...>* (1, с. 150), що є однією зі звукових особливостей усного народного мовлення саме на Полтавщині часів становлення нової української мови. Однак значно виразнішою рисою милозвучної мови І. П. Котляревського є не випадні, а саме вставні голосні [о] та [е], що з'являються в кінцевих сполуках приголосних загальних назв: <...> *Дубків і сосен стріють флот* (1, с. 136). Оскільки це евфонічне чергування було винятково продуктивним на ґрунті східнослов'янських мов, зокрема нової української мови, воно поширилося навіть на власні назви іншомовного походження, надаючи їм колоритного українського звучання. Яскравою ілюстрацією цього є акустичні характеристики теоніма *Зевс* (у грецькій міфології верховний бог), який автор «Енеїди» послідовно використовує як фонетичний варіант *Зевес*: *Мосі мови не жахайтесь (бо нею управля Зевес)* <...> (1, с. 198), хоча в останній, шостій, частині поеми (строфи 159, 161, 162 та ін.) використана форма *Зевс*, що точніше передає природну вимову грецького етимона й матеріалізує нові орфоепічні тенденції: *Тут Зевс не втернів, обізвася <...>* (1, с. 202). Із 48 випадків функціонування слова *Зевес* у поемі вживається, за нашими спостереженнями, понад 30 разів, а це яскраве підтвердження не лише життєвості цього евфонічного варіанта, але й виняткової продуктивності його для стилістичного маркування усного народного мовлення.

Мова творів І. П. Котляревського, зосібна «перелицьована» поема, привертає увагу початковим голосним [і] як одним із можливих засобів підсилення виразності, емоційного маркування значної кількості лексем: *ізбий* (1, с. 8), *іздавна* (1, с. 10), *ізвелів* (1, с. 11), *ізійшлися* (1, с. 14), *ізмигнеш* (1, с. 17), *ізняв* (1, с. 18), *ізробила* (1, с. 20), *із'їла* (1, с. 21), *ізнемігся* (1, с. 28), *ізнав* (1, с. 28), *іграли* (1, с. 28), *ісп'яна* (1, с. 32), *ізслизне* (1, с. 32), *ізгадати* (1, с. 36), *ізморщився* (1, с. 36), *іще*

(1, с. 38), *ізгнать* (1, с. 48), *ізгину* (1, с. 129), *іспускала* (1, с. 130), *ізвалила* (1, с. 133), *ізволив* (1, с. 134), *ізмолоду* (1, с. 136), *ісправлять* (1, с. 140), *ізлетить* (1, с. 162), *ізличити* (1, с. 163), *іскрививсь* (1, с. 189) тощо.

У сучасній літературній мові така норма остаточно втратила свій функційний статус. І хоч процес занепаду ненаголошеного давньоруського голосного [i] на початку лексичних одиниць розпочався ще в XIII ст., а в українській мові зафіксований українськими граматами XIV–XV cc. та пізнішими пам'ятками старокнижної мови [1, с. 157], І. П. Котляревський послідовно зберігає в «Енеїді» початковий голосний [i] передусім у процесуальних лексемах, підпорядковуючи їх авторському задумові бурлескно-трагедійного спрямування. У поемі трапляються й слова без початкового голосного [i] (*Дидона вигадала грище...* (1, с. 15); *І він, як муха в зиму, зслиз* (1, с. 26)) як один із можливих орфоепічних варіантів, але для автора така звукова модель лексем виявилася конотаційно непродуктивною. Сьогодні цією евфонічною рисою часто послуговуються українські письменники для вербалізації народної стихії мовлення (до слова, це звичний орфоепічний стандарт поетичного дискурсу Тараса Шевченка), тому вона є визначальною для позиціонування стилістики народного мовлення, породжуючи яскраво виражену діалектну конотацію.

Національною окрасою української літературної мови було й залишається чергування голосних [o], [e] з [i] у відкритих і закритих новоутворених складах. У площині художнього мовлення І. П. Котляревського це одна з найпродуктивніших історичних альтернатив, що моделює звукову форму номінативних одиниць нової української мови: *сирівцю* (1, с. 28), *на нім* (1, с. 51), *бік* (1, с. 60) тощо, послідовно вживаючись навіть у тих номінативних одиницях, які сьогодні це чергування не зберігають, наприклад: *біг* ↔ *бог* (<...> *Щоб біг душі свій рай одпер* (1, с. 26)). Аналізуючи конотаційні вектори вокальних засобів милозвучності в мові творів великого полтавця, ми звернули увагу на часто вживані (і не лише в «Енеїді») слова *возьмеш* (1, с. 8), *поход* (1, с. 44), *род* (1, с. 69), *безголов'я* (1, с. 74), *айвовка* (1, с. 98), *бой* (1, с. 108), *підкреплявся* (1, с. 120), *боб* (1, с. 171), *слов* (1, с. 190), *боль* (1, с. 196), *камень* (1, с. 204), де голосного [i] в новому закритому складі немає на місці давнього [o]. У зв'язку з цим М. У. Каранська слушно зауважувала, що таке чергування в бурлескно-трагедійному творі «менш послідовне, ніж тепер у літературній мові», хоч у поемі «яскраво виявилася схильність української мови до розвитку фонемі *i* на місці інших звуків» [15, с. 179]. Маємо на увазі лексеми, у яких замість колишніх голосних (навіть дифтонгоїдного характеру), що зафіксовані в давній мові буквами *h*, *a*, використано вокальний компонент [i], наприклад: *звізд* (*Як звізди повтікали пріч* (1, с. 52)), *річей*

(<...> *дочувишись До безтолкових сих річей* (1, с. 155), *річі* (*Од річі сей Турн роз'ярився <...>* (1, с. 186), *трістя* (<...> *В трістя його к чортам загнать* (1, с. 8)), *здолюють* (*Коли, бач, Турна не здолюють <...>* (1, с. 166)) тощо. Це фонетична риса мови різних дійових осіб і п'єси «Наталка Полтавка»: *діл* (2, с. 250), *рукодільниця, наміревал* (2, с. 253).

Саме завдяки такому виразному *i*-тональному маркеру лексичних одиниць П. Г. Житецький – один із перших дослідників вокальної системи давньої української мови – вважав [i] «звуком типовим, звуком осередковим, до якого стягується вся розмаїтість голосних елементів і від якого <...> постають їхні індивідуальні особливості» [11, с. 68].

У поемі голосний [e] після шиплячих та [й] послідовно чергується з голосним [o] перед наступним твердим приголосним унаслідок лабіалізації, і ця ознака полтавських говорів, помічена й І. П. Котляревським, стала суто національною рисою української мови, що вирізняє її з-поміж інших східнослов'янських мов (*чом, чоло, бджоли* тощо): <...> *І проясни чоло нахмурне <...>* (1, с. 186). Однак трапляються окремі випадки збереження автором давнього голосного [e] у позиції після шиплячих: *По вечерницям всі ходили <...>* (1, с. 16); *Де досвітки, де вечерниці <...>* (1, с. 45); *До мене швидко поприходять дівчата на вечерниці прясти <...>* (3, с. 291), що неодноразово зауважували українські дослідники, аналізуючи фонетичні та граматичні норми творів митця [15, с. 179].

Є в мові І. П. Котляревського й випадки спрощення артикуляції окремих лексем завдяки уникненню так званого гіатусу (зіяння) – вимови двох сусідніх голосних в одному слові. Орфоепічно мотивоване й уставляння консонантного сегмента між вокальними одиницями, хоч такий тип милозвучності навіть у XVIII ст. не набув належного поширення, залишаючись активним лише в розмовному вжитку, а тому стилістично маркованим: *Дамо вам війська в підпомогу, і провіанту на дорогу <...>* (1, с. 125). Германізм *провіант* пройшов складні етапи запозичень, перш ніж потрапив в українську мову [19, с. 496], де відбулася фонетична гармонізація процесу зіяння палатальним [й] ([пров'ій'ант]). Автор «Енеїди» асоціативно екстраполює цей евфонічний прийом і на лексеми із суто російською вимовою: *Італіянець же маляр <...>* (1, с. 86). Розмежування двох палатальних приголосних [л'й] завдяки вокальному сегменту [i] [ітад'ій'ане"ц'] (укр. *італієць*) перцептивно актуалізоване як риса суто діалектного мовлення українців.

Особливо виразні конотаційні стратегії милозвучного ефекту у фонетичних варіантах лексем. Це об'єктивний наслідок мовної еволюції, винятково важливий етап у встановленні домінуючих тенденцій розвитку саме літературної форми мови. В «Енеїді» вони поширені серед приїменників, сполуч-

ників і часток і виникають за законами евфонії. Скажімо, у поемі чергуються в різних позиціях сполучники *і* та *й* у 1486 випадках [3, с. 68]; набувають різного звучання частки *б* і *би*, *же* і *ж* майже в трьохстах випадках [3, с. 11, 52]: *Хоть би до дудки на талець* (1, с. 10); *Коли б яга не закричала, <...> То, може б, там і застоювся <...>* (1, с. 70); *Коли ж був трус, як ізгадаю <...>* (1, с. 47); *Та вже ж він плавав не деньок* (1, с. 44), загалом підпорядковуючись закономірностям їх функціонування, мета яких – уникнути важких для вимови сполук приголосних. Для автора таке вживання мотивоване швидше не дистрибутивними умовами, а, без сумніву, внутрішньою звуковою організацією поетичного рядка: *<...> Нехай їй вічне царство, Мені же довголітнє панство* (1, с. 24); *Коли же хочеш, пане, знати <...>* (1, с. 27); *<...> Сама же сіла на ослін* (1, с. 8); *<...> Коли б олімпські не мішались І не стравляли би людей* (1, с. 161).

Цю ж мету мають і фонетичні варіанти прийменника з (*із*, *зо*, *ізо*, *со*), які виникають завдяки вокальному компонентові [о] та [і]. Зауважимо: прийменник *із* домінує в аналізованих випадках (*Слізки пустила із очей <...>* (1, с. 32), *Шатнувся миттю сам із хати* (1, с. 35); *Разів із п'ять перевернувся <...>* (1, с. 33)); прийменник з трапляється значно рідше (*Робили з Турном шури-мури <...>* (1, с. 113); ще менш активний прийменник *зо* (*Гей, хто зо мною вийде битись <...>* (1, с. 29), а варіанти *ізо*, *со* як архаїчні форми вже на кінець XVIII ст. уживаються автором у поемі обмежено – в одному (*ізо*) – двох (*со*) випадках: *І видно ізо всіх приміт <...>* (1, с. 199); *Еней і сам со старшиною <...>* (1, с. 27).

Природно, що І. П. Котляревський маркує мовлення поєми також прийменниками *передо*, *перед* і *пред*: *Поставила тарілку з хлібом Перед старим Еолом-дідом* (1, с. 8); *Чим пред тобою, милий тату, син заслужив таку мій плату?* (1, с. 10); *Так ви, бачу, всі легкодухи Передо мною так, як мухи <...>* (1, с. 30). На наш погляд, послідовне вживання в тексті прийменника *пред* (усього шістьнадцять разів) – це не лише данина традиції, але й авторське бажання наповнити звучання поєми лексичними одиницями, у яких відсутність повноголосся є виразною фонетичною рисою слів суто книжного походження, тому вони цілком доречні у творі такого жанру, оскільки фонетично контрастують з перелицьованим змістом, що й підсилює емоційно-експресивну тональність «Енеїди».

У поемі є прийменники *від*, *од*, які стилістично гармонують в одній строфі (частина 5, строфа 83, рядки 2, 4 та 5): *<...> не дайте Паньматці вмерти од нужди, Їй будьте сином, помагайте І заступайте від вражди, Од бід <...>* (1, с. 142), хоч автор віддає перевагу формі *од* (150 випадків уживання супроти 14) [3, с. 26, 112]. Ці паралельні форми й сьогодні залишаються орфоепічно перспективними,

окреслюючи риси національної евфонії лексичного складу української літературної мови в межах сучасної кодифікації.

Конотаційно мотивовані голосні звуки беруть участь у творенні фонетичних варіантів й окремих форм дієслів із постфіксами *-ся* або *-сь*, детермінуючи звукову архітектуру твору й увиразнюючи експресію поетичної мови: *Як одяглись, то ізійшлися, з собою стали розмовлять* (1, с. 14); *<...> З Енеєм в купу ізійшлись. Здоровалися, обнімалися, Розпитовалися, цілувалися, А деякі пить прийнялись* (1, с. 174).

Отже, голосні звуки – це надзвичайно продуктивні вокальні сегменти для конотаційного моделювання національно колоритної фонетичної структури слів у художньому мовленні. Вони виконують важливу роль у встановленні домінуючих тенденцій розвитку саме літературної форми мови.

Дослідження імпліцитних механізмів творення національного колориту звучання у творах І. П. Котляревського не може обійтися й без системної експлікації конотаційного потенціалу консонантних одиниць. Ідеться, наприклад, про «дрижання» сонорних [р], [р'], акустичне враження [л], [л'] чи онтологічну сутність середньоязикової артикуляції. Передусім привертає увагу палатальна вимова приголосних, що здавна вирізняла усне мовлення українців як субстанціональну матеріалізацію естетичної функції вербальних одиниць. У мові творів І. П. Котляревського породження емоційно-семантичної парадигми звукової матерії залежить від насичення середньоязиковою артикуляцією консонантних сегментів у лексемах, які сьогодні завдяки внутрішнім законам розвитку літературної мови (слід гадати, асиміляції за твердістю) утратили цю унікальну рису. Приміром, в «Енеїді» серед таких лексем – *банькети* ↔ *бенькети*: *Щодень бенькети, мов весілля <...>*; *бенькетовать*: *От так Еней жив у Дидони <...> Пустився все бенькетовать* (1, с. 16); *гілька*: *Із дерева сього зламати Ти мусиш гільку хоть одну <...> Без гільки і назад не будеш* (1, с. 51); *шинькар*: *Гевальдигером – був шинькар* (1, с. 116), де палатальний сегмент відіграє роль асоціативного стимулу, а отже – конотаційних (глибинних) компонентів формування естетичного образу. М'якість приголосного перед голосним [о] в спорідненому слові *шиньок* (*Щоб він в шиньок та не зайшов!* (1, с. 18)) зафіксована графічним показником, надаючи йому особливого колоритного звучання, що, власне, корелювало ще на початку XX ст. з орфографічною нормою написання знака м'якшення в позиції перед [о] відповідно до чинної орфоепічної норми. Цілком логічно, що в граматичних формах цього іменника середньоязикова артикуляція приголосного [н] також не була втрачена: *Як по шиньках вночі ходили <...>* (1, с. 69). Зафіксовані в поемі «Енеїда» з виразною

палатальною вимовою, у такому орфоепічному вияві вони сьогодні залишилися активними лише в діалектах – лінгвогеографічних утвореннях, відмінних від нормативного вживання: *мерзкий, мерзька* (Поганий, *мерзкий, скверний, бридкий* (1, с. 21)). Це стосується й часто вживаного І. П. Котляревським сполучника *хоть* (*Всі п'яні, хоть посуньсь куда* (1, с. 16)), якому в сучасному літературному мовленні відповідає кодифікована лексема *хоч*; фонетичний варіант *хоча* корелює в поемі з територіальним звуковим утворенням *хотя*, який у південно-східному наріччі залишається також в активному вжитку: *Її злоба цюб окошилась Хоть б на правнуках твоїх* (1, с. 49). Деякі слова (наприклад, застарілі *лядунка / ладунка – патронташ* [20, с. 443]) уже у XVIII ст. паралельно функціювали з твердою та м'якою вимовою сонорних приголосних [л] та [л'], і це не залишилося поза увагою І. П. Котляревського, який віддав авторську перевагу фонетичному варіантові *лядунка* з м'якою вимовою: *В огонь шпурляли різну зброю, <...> Шаблі, лядунки, келети...* (1, с. 183); *Аж зирк – Паллантова лядунка І золота на ній карунка У Турна висить на плечі* (1, с. 205). Така м'якість приголосних у поемі навіть із часом не втратила рис виразно народного мовлення, що сьогодні сприймається як діалектна конотація – показник суто регіонального функціонування загальноновживаних лексем, хоча цю орфоепічну особливість ніхто з дослідників не фіксував серед діалектних. Принаймні В. С. Ващенко у фундаментальній праці «Полтавські говори» [4] не згадає про вживання [л'] у словах як виразну діалектну рису замість його твердого корелята. Зрештою, і в «Словнику полтавських говорів» [5, с. 53] слово *ладунка* В. С. Ващенко подає тільки з твердою вимовою. Однак нагромадження бокових приголосних [л] ↔ [л'] у тексті має й виразну художньо-зображальну функцію – репрезентує іманентні евфонічні риси української мови як естетичної форми комунікації:

*Тут з салом галушки лигали,
Лемішку і куліш глитали
І брагу кухликом тягли;
Та і горілочку хлистали, –
Насилу із-за столу встали
І спати послі всі лягли* (1, с. 10);

*Поодаць був малий Телешик,
Він плакав і лигав кулешик <...>* (1, с. 132).

Незважаючи на, здавалося б, грубу семантику окремих лексем (*лигали, глитали, хлистали*), загальну тональність поетичної мови цієї строфи завдяки приголосним [л] ↔ [л'] можна кваліфікувати як приємну; асоціативно такий консонантний ряд зали-

шається засобом естетично досконалої ідентифікації звукового ладу художнього твору.

Зовсім інше стилістичне навантаження мають дрижачі приголосні [р] ↔ [р'], які здатні моделювати фонетичні конотації своєю артикуляційно-акустичною тональністю. Приміром, бурлескно-гравестійна поема містить винятково виразні конотаційні акценти приголосних [р] ↔ [р'] у позиціях середини та кінця слова й складу, що в контексті сучасної орфоепічної норми є важливою рисою національного звучання лексем і водночас показником нашарувань, що розширюють національно мотивовану семантичну парадигму поетичної мови:

*Нептун <...> осідлавши рака,
Схватувсь на нього, мов бурлака,
І вирнув з моря, як карась.
Загомонів на вітрів грізно:
«Чого ви гудите так різно?
До моря, знаєте, вам зась!»* (1, с. 10).

Вертикальна алітерація цих різких для вимови консонантів формує додаткове смислове навантаження: на асоціативному рівні виникає враження не лише посилення звучання бурі, але й передається характер стихії на морі, де гоїдання хвиль імітоване ще й консонантами з характерними артикуляційно-акустичними ознаками, оскільки «у мовленнєвому потоці звук [р] твориться завдяки максимум чотирьом коливальним рухам (вібраціям)» [16, с. 26]. І хоч у поетичному тексті часто використовується не твердий, а палаталізований приголосний [р'], однак це зовсім не змінює різкої його тональності, тобто не впливає на динаміку перцептивних характеристик цих приголосних як джерела неприємних звукових образів. Можливо, таке сприйняття безпосередньо залежить від того, що сонорний [р'] «може мати найнижчий ступінь м'якості» [16, с. 29], тому й характеризується як напівм'який, що, власне, й пояснює його відсутність у кінці слів: «Звук [р'], як і всі інші напівм'які, не може вживатися в кінці слова, що зумовлене в українській мові дією закону ствердіння кінцевих приголосних <...>» [16, с. 30]. У сучасній науковій літературі, отже, маємо неоднакову фонологічну інтерпретацію приголосного [р'] у зв'язку з його функційною активністю в різних позиціях слова та залежно від особливостей палаталізації, що безпосередньо корелює не лише з національною ідентифікацією, але й здатністю породжувати конотації як прагматичні чи семантичні нашарування.

Примітно, що своєрідний тип конотації може сформувати навіть перестановка дрижачих та бокових приголосних «у маловідомих, етимологічно непрозорих словах, особливо іншомовних» [28, с. 334]:

Для ночі вдвоє калавери

На всіх поставили баитах <...> (1, с. 138).

Така метатеза приголосного [р] і [л] у сучасній українській мові залишалася показником суто народного мовлення, отже у поемі формується діалектна конотація, що надає поетичній мові своєрідного стилістичного забарвлення. Безперечно, саме асоціативне враження від дрижачих [р] ↔ [р'] стало основою навіть для функційного обмеження їх в окремих лексемах, де ці сонорні могли або чергуватися з плавними [л] ↔ [л'] (за зразком слів *рибалка*, *муляр*, що пізніше стали нормативними [1, с. 93, 135–137]), або ж вони були втрачені внаслідок спрощення, щоб уникнути важкого для вимови дублювання дрижачого [р]:

«<...> Твоїм будь братом не стижуся

І нено заступить кленуса,

Тебе собою заплачу:

Пайок, одержу і кватиру <...>

По смерть в довольстві назначу» (1, с. 142).

До речі, у різних виданнях спостерігаємо хитання в графічному оформленні й слова *стиджуся*: якщо в покажчику лексики «Енеїди» І. П. Котляревського [3, с. 170] зафіксована афrikата [дж], то в аналізованому виданні бурлескно-травестійної поеми (1, с. 142) спостерігаємо форму слова лише з фрикативним [ж], що, без усякого сумніву, орфоепічно мотивоване народним мовленням. Це фонетичне явище зауважувала Н. І. Тоцька: «Водночас <...> є чимало випадків, коли замість [дж] в просторіччі вживається [ж] без зміни значення <...>» [27, с. 36] слів.

Часто повтори приголосних об'єднують у групу слова, що є носіями одного метафоричного образу, як це можна спостерігати в поетичних рядках:

Пекельним пламенем палають

І молоде, і старе (1, с. 114).

Нагромадженням глухого вибухового сегмента [п] посилена динаміка вербального зображення, що формує конкретну асоціативну архітектуру.

Конотаційна вагомість звукового тла для асоціативного підсилення денотативного значення лексем сьогодні ні в кого вже не викликає сумніву, оскільки у свідомості мовця фонетична конотація гармонізує різнорівневі одиниці як елементи не лише інформативно-змістового, а єдиного сугестивного простору. А тому здатність безпосередньо корелювати з мож-

ливістю сформувати відповідний конотаційний ефект завдяки фонетичним ресурсам у творах І. П. Котляревського, а відтак і в мові всього народу є результатом дії як інтерлінгвальних, так і суто психологічних чинників, що стали визначальною ознакою для окреслення і мовної, і концептуальної картини світу у власне українській національній перспективі.

Література

1. Безпалько О. П. Історична граматики української мови / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх, С. П. Самійленко, І. Й. Тараненко. – К. : Рад. шк., 1957. – 473 с.

2. Бурячок А. А. Лексика п'єс та од І. П. Котляревського / А. А. Бурячок, А. Т. Залашко, А. О. Ротач, М. Д. Северин ; за заг. ред. А. А. Бурячка. – К. : Вид. об. «Вища школа» при КДУ, 1974. – 55 с.

3. Ващенко В. С. Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського (покажчик слововживання) / В. С. Ващенко, Ф. П. Медведєв, П. О. Петрова. – Харків : Вид-во Харківського державного університету імені О. М. Горького, 1955. – 208 с.

4. Ващенко В. С. Полтавські говори. – Харків : Вид-во Харківського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету імені О. М. Горького, 1957. – 540 с.

5. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. – Харків : Вид-во Харківського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету імені О. М. Горького, 1960. – 108 с.

6. Вишневецька-Пилипишин С. Українська самотність у полеміці «малоросів» і росіян 70–90-х років XIX ст.: предметність критичних оцінок / С. Вишневецька-Пилипишин // Питання літературознавства. – 2009. – Вип. 77. – С. 3–13.

7. Дудик П. С. Із спостережень над синтаксисом п'єси «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського / П. С. Дудик // Наукові записки. – Полтава, 1959. – Вип. 2. – С. 119–139.

8. Єрмоленко С. Я. Глибини мови і стилю «Енеїди» І. П. Котляревського / Світлана Єрмоленко // Рідний край. – Полтава, 2003. – № 2 (9). – С. 54–62.

9. Єрмоленко С. Я. Мова і національна ідея в «Енеїди» Івана Котляревського // Мова і українознавчий світогляд : монографія / Світлана Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – С. 272–279.

10. Житецький П. Енеїда Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII століття

¹ Пор.: причиново-наслідкове відношення, за І. Р. Вихованцем, – це відношення складносурядного речення, а в складно-підрядному реченні репрезентовані окремо причинове й наслідкове відношення [2, с. 298–299, 302].

² На сьогодні вживання *відтак* зі значенням «тому» є аномативним, оскільки правильно потрібно використовувати його зі значенням «відтоді; згодом, потім, після, далі, тоді». Попри це, у художніх творах такі конструкції продуктивні, тому й аналізуємо їх поряд з іншими одиницями.

/ П. Житецький. – К. : Друкарня акц. т-ва «П. Барвський», Хрещатик, 1919. – 120 с.

11. Житецький П. И. Очеркъ звуковой истории малорусскаго нарѣчія. – К. : ВЪ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ТИПОГРАФІИ, 1876. – 376 с.

12. Жовтобрюх М. А. Исторична граматика української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинько. – К. : Вища шк., 1980. – 319 с.

13. Закладний В. П. Чого не їли предки наші: українська кухня за «Енеїдою» І. П. Котляревського / В. П. Закладний, М. В. Закладний. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – 184 с.

14. Закладний В. П. Як предки наші жили. Кухня та побут давніх українців за «Енеїдою» І. П. Котляревського : в 2 томах / В. П. Закладний, М. В. Закладний. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – 360 с.

15. Каранська М. У. Деякі відмінності фонетичних і граматичних норм «Енеїди» І. П. Котляревського у порівнянні з сучасними / М. У. Каранська // І. П. Котляревський та українська літературна мова. – К. : Вид-во Київського університету, 1971. – С. 176–186.

16. Карпенко Ю. О. Фонетика / Ю. О. Карпенко // Бондар О. І. Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – С. 7–64.

17. Лисиченко Л. А. Семантична структура синонімічного ряду в «Енеїді» І. П. Котляревського / Л. А. Лисиченко // Творчість Івана Котляревського в контексті сучасної філології : Зб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 81–96.

18. Нахлік Є. К. Перелицьований світ Івана Котляревського: текст – інтертекст – контекст : [монографія] / Є. Нахлік, наук. ред. В. Панченко ; НАН України, ДУ «Ін-т Івана Франка». – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2015. – 541, [2] с. : іл. – (Серія «Літературознавчі студії» ; вип. 21).

19. Новий словник іншомовних слів : близько 40000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк ; за ред. Л. І. Шевченко. – К. : Арій, 2008. – 672 с.

20. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. – Т. 2. – К. : Вид-во «Аконіт», 2000. – 912 с.

21. Плющ П. П. Синоніміка в «Енеїді» Котляревського // Наук. конф., присв. розвиткові науки, культури на Україні. – 1945. – Вип. 1.

22. Ставицький О. Ф. Коментар до «Енеїди» Івана Котляревського та його історія / О. Ф. Ставицький // Котляревський І. П. Енеїда : поема / Іван Котляревський. – К. : Рад. школа, 1989. – С. 207–284.

23. Тимошенко П. Д. Засоби милозвучності (евфонії) української мови / П. Д. Тимошенко // Українська мова в школі. – 1952. – № 4. – С. 19–22.

24. Тимченко Є. Курс історії українського язика.

Ч. І. Вступ і фонетика / Є. Тимченко ; перед. сл. В. Глухенка. – 2-ге вид. – Харків ; К. : Держ. вид-во України, 1930. – 214 с. [+2].

25. Томашевський Б. Теорія літератури. Поетика / Б. В. Томашевський. – 3-е испр. изд. – М. ; Л. : Гос. изд-во худ. літератури, 1927. – 236 с.

26. Тоцька Н. І. Засоби милозвучності української мови / Н. І. Тоцька // Українське мовознавство. – 2000. – Вип. 22. – С. 3–9.

27. Тоцька Н. І. Приголосні / Тоцька Н. І. // Сучасна українська літературна мова : підручн. / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка. – 3-ге вид., допов. – К. : Вища шк., 2002. – С. 36–43.

28. Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

29. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. шк., 1962. – 495 с.

30. Шабліовський Є. І. П. Котляревський – корифей української літератури / Є. Шабліовський, Б. Деркач // Котляревський І. П. Повне зібрання творів / Іван Котляревський. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 5–37.

31. Шевельов Ю. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського / Ю. В. Шевельов ; упоряд. Л. О. Тарновецька. – Чернівці : Рута, 1998. – 80 с. // Учені записки / Харків. держун-т ім. О. М. Горького. – Х., 1940. – № 20. – Збірник праць Кафедри мовознавства № 1. – С. 142–143.

32. Шевчук В. «Енеїда» Івана Котляревського в системі літератури українського бароко / Валерій Шевчук // Дивослово. – 1998. – № 2. – С. 5–9 ; № 3. – С. 6–10.

Список використаних джерел

1. Котляревський І. П. Енеїда: Поема / Іван Котляревський. – К. : Рад. школа, 1989. – 286 с.

2. Котляревський І. П. Наталка Полтавка // Повне зібрання творів / Іван Петрович Котляревський. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 247–285.

3. Котляревський І. П. Москаль-чарівник // Повне зібрання творів / Іван Петрович Котляревський. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 289–389.

Liudmyla Ukrainets

SOUND CONTINUUM IN CONNOTATION ASPECT BY I. P. KOTLIAREVSKYI

Among the language means of works by I. P. Kotliarevskiy, a special attention attracts to the phonetic units, the use of which determines not only the im-

manent features of pronunciation of functionally important lexemes in the late 18th – early 19th centuries, but also highlights the society tendencies to active lexical vocabulary adaptation in the sound variant that is in line with the national world view and life view of our people. Since the connotation properties of vocal and consonant units, depending on the pronunciation vectors in the system of sound changes, determine the character of the vernacular language and, consequently, its perception, so as the object of this article the author used the connotation of phonetic units in burlesque-travesty poem “Eneida”, social-every-day-life drama – “Ukrainian opera” – “Natalka from Poltava” (“Natalka Poltavka”), vaudeville “Soldier-Wizard” (“Moskal-Charivnyk”), which for more than two centuries have been delighting Ukrainians thanks to incomprehensible, axiological motivated power that makes Ukrainians a nation.

And although the means of the euphony of Ukrainian language have at various times received due describing in linguistic papers (V. S. Vashchenko, M. U. Karanska, P. D. Tymoshenko, N. I. Totska, I. H. Cherednychenko and other), however, they still require a deeper, more detailed analysis on the material of

works “Eneida”, “Natalka Poltavka” and “Moskal-Charivnyk”, since connotation substantiation of the sound resources as an important functional-stylistic method of these literary monuments is absent in Ukrainian linguistics.

The euphonic means of the poem are the functioning (naturally, in historical perspective) of vowels and consonants under specific distribution conditions, which eventually became a phonetic regularity and combined the vernacular language with the written tradition, bringing the Ukrainian language and literary “thanks to language and way of expression <...> to the real people” (I. Ya. Franko).

Written in the context of researching the connotation potential of vocal and consonant units and their compounds, the article provides a new perspective on the sound continuum as a marker of mental-verbal existence of national concepts in poetical discourse by I. P. Kotliarevskyi.

Key words: connotation, sound continuum, association, vowels, sonorant, noise consonants, poetical discourse.

Надійшла до редакції 12.11.2019 р.

УДК 821.161.2Котляревський7:811.161.2'373.21

Юлія Браїлко

ФУНКЦІЙНА ЗНАЧУЩІСТЬ ТОПОНІМІВ У ПОЕМІ ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО «ЕНЕІДА»

У статті досліджено функційність топонімів у поемі Івана Котляревського «Енеїда». Установлено, що вона на пряму залежить від їхніх класифікаційних ознак. Назви українського й частково позаукраїнського топосу письменник застосовує здебільшого для актуалізації їхньої історичної, культурної чи іншої інформації. Назви, запозичені з Вергілієвої поеми, – для маркування маршруту подорожі Енея та зображення історії й сучасності України.

Ключові слова: онім, топоніміка, топонім, функція, алюзія, І. Котляревський, «Енеїда».

Не викликає сумнівів той факт, що топоніми виконують надзвичайно важливі функції у структурно-семантичній організації художнього, зокрема й поетичного, тексту. Крім іншого, вони мають багатий асоціативний ореол, а отже, і потужний виражальний потенціал.

Проблема функційності топонімів у поемі «Енеїда» Івана Котляревського, хоча його «мовна практика <...> досліджена в українській лінгвістиці

© Ю. Браїлко, 2019

чи не найгрунтовніше» [9, с. 98], перебуває на периферії наукових спостережень. Першим її побіжно торкнувся М. Фененко, зауваживши, що «топоніміка України кількісно представлена в творчості Котляревського досить скромно. <...> маємо щось до 30 українських топонімів, згадуваних разів 80. <...> рішуче переважають назви міст, сіл і містечок Полтавщини (23), на які припадає переважна більшість випадків ужитку (до 65). <...> Як же тут не говорити про локальний характер української топоніміки у Котляревського?» [10, с. 12]. Дослідниця з діаспори І. Герус-Тарнавецька в монографії «Назовництво в поетичному творі» почасти здійснила спробу порівняльного аналізу власних географічних назв у поетичному мовленні І. Котляревського й Т. Шевченка, указавши, що в «Енеїді» топоніми «не тільки локалізують події, а й надають їм реалістичної дійсності» [2, с. 60]. Сучасна вітчизняна дослідниця Л. Селівєрстова аналізувала власні географічні назви в рамках загального ономастикону поеми, зосередившись на ньому як засобі націоналізації Вергілієвої «Енеїди»

